

IZVORI ZA POVIJEST NAFTNOG GOSPODARSTVA U ZAPADNOJ HRVATSKOJ

Josip ŽGALJIĆ
Rijeka
Kršinićeva 14

UDK 665.7 (497.5-2 Rijeka) : 929 Barač, Milutin
Pregledni članak
Primljeno 15 travnja 1996.

Autor najprije daje kratak prikaz početaka naftnog gospodarstva u Hrvatskoj, a zatim historijat Riječke rafinerije. Posebno je istaknuto razdoblje od 1883. g. kad je Rafinerija započela s radom, pa do 1920. g., u kojem je njezin direktor bio istaknuti inženjer i društveni i kulturni radnik Milutin Barač.

Daje se ocjena značaja Riječke rafinerije koja spada među najstarije i najveće europske rafinerije.

Na kraju se donose podaci o arhivskom gradivu za povijest Rafinerije te o publikacijama koje su o njoj napisane.

Naftno se gospodarstvo na ovome području, odnosno na području Primorsko-goranske i Istarske županije, odnosi samo na Rafineriju nafte u Rijeci, jer u ovim krajevima nikada nije izvirala nafta niti se pridobivala. Sa samo jednom iznimkom: na otoku Krku je oko 1955. godine INA - Naftaplin kratko vrijeme istraživao naftu, ali se ubrzo odustalo jer su odmah u početku rezultati bili negativni.

Ipak, nužno je bar ukratko kazati riječ-dvije o počecima naftnog gospodarstva na području cijele Hrvatske, kako bi se bolje razumjela važnost Riječke rafinerije.

Dakle, počeci organiziranog istraživanja nafte na našim hrvatskim prostorima sežu od polovine 19. stoljeća.

Tada se nafta vadila ručno iz prirodnih naftnih izvora u Peklenici kod Murskog Središća, u Mikleuški nedaleko Kutine, te u Paklenici, Petrovu Selu i u Bačin Dolu, sve kod Nove Gradiške. O tome je zapisano u onodobnim, pretežito njemačkim časopisima. Međutim, nigdje se ne navode točni datumi otvaranja naftnih revira niti su, bar prema dosadašnjim istraživanjima, pronađeni izvorni dokumenti o tome.

Međutim, jedan takav dokument od iznimne povijesne važnosti za povijest hrvatskog naftnog gospodarstva pronađen je u franjevačkom samostanu nedaleko od mjesta Bačin Dol kod Nove Gradiške. U Protokolu tamošnjeg samostana uz datum 21. prosinca 1858. godine na latinskom jeziku piše da je tog dana blagoslovljena nova

zgrada tvornice u kojoj će se ubuduće prerađivati mineralno ulje, tamo je ujedno i bušotina iz koje se vade dotični minerali.

Dakle, radi se o prvom - današnjim rječnikom rečeno - rafineriji nafte na hrvatskim prostorima. No, u ovom se slučaju radi svakako o najprimitivnijem načinu »kuhanja« nafte radi dobivanja kolomasti za podmazivanje vozila.

U idućih 20-ak godina počele su u SAD i u Europi nicati takve preteče rafinerije nafte.

Dogodilo se to i u našoj Rijeci, gradu koji je tada bio u sastavu Austro-Ugarske i pod izravnom upravom Budimpešte. U godinama privrednog uspona u Austro-Ugarskoj shvaćena je važnost istraživanja i prerade nafte. Što se tiče rafinerije nafte, tada je odlučeno da se na ovim prostorima ona gradi u Rijeci, a toj su odluci pridonijeli višestruki razlozi. Prvenstveno tu je more kao nezamjenjiv i najjeftiniji put za dopremu nafte, a grad Rijeka ima položaj upravo idealna mjesta za dovoz nafte i odvoz derivata u unutrašnjost zemalja srednje Europe.

Kao osnivač rafinerije u Rijeci pojavila se tvrtka »Les fils de la Meurth«, uz financijski ulog Opće ugarske kreditne banke iz Budimpešte. Osnivačka skupština održana je 7. listopada 1882. godine u Budimpešti, a Društvo je dobilo naziv *Rafinerija kamenog ulja, dioničko društvo*. Zapravo, zadatak je Društva bio izgraditi više rafinerija nafte u Austro-Ugarskoj, ali najprije u Rijeci.

Nakon što je odlučeno da se rafinerija gradi u Rijeci, užurbano se započelo s pripremnm radovima. Najprije je kupljeno zemljište na predjelu Ponsal - današnja Mlaka - tada jednom od riječkih predgrađa. Nacrt je izradio riječki inženjer Matija Glavan. Odobrenje za gradnju dobiveno je 8. veljače 1883. godine.

Uprava budimpeštanskog društva odlučila je nadzor nad izgradnjom Rafinerije, ali i za poslove kad se Rafinerija pusti u rad, angažirati iskusnog inženjera kemije. Na to je mjesto, nakon natječaja, postavljen Milutin Barač.

Izgrađena je bila u svega 6 mjeseci, započela radom 13. rujna 1883. godine s godišnjim kapacitetom od 30 tisuća tona prerađene nafte. Tada su dobivani samo proizvodi za koje danas nema gotovo nikakvog zanimanja: rafinirani petrolej, parafin, razna otapala, smola i koks.

Zanimljivo je da se onda benzin smatrao sporednim proizvodom. Poznat je npr. podatak da su prvih dvadesetak godina rada iz Riječke rafinerije vozili bačve napunjene benzinom do sredine Kvarnerskog zaljeva i izlivali benzin u more.

Tada je glavni proizvod dobiven iz nafte bio petrolej. I kao što se danas računaju petrokemikalije po glavi stanovnika da bi se utvrdio životni standard, tako se tada kao mjerilo blagostanja računao petrolej. Npr., godine 1910. najviše se petroleja po glavi stanovnika trošilo u Nizozemskoj - 29 kg godišnje, dok se u Hrvatskoj trošilo 5 kilograma.

Iz tog je razdoblja značajan datum za Rafineriju 1907. godina, kada se u njezina postrojenja uvodi električno osvjetljenje.

Prethodno je spomenut Milutin Barač. O njemu valja svakako nešto više reći jer se radi o iznimnoj ličnosti riječke i hrvatske povijesti, a posebice naftnog gospodarstva. On je zapravo utemeljitelj Riječke rafinerije.

Rođen je 1848. godine u selu Paukovac nedaleko od Donje Zeline. Nakon osnovne škole i Kraljevske više realke u Zagrebu, u Grazu je završio Kemijsko-tehničku

školu, a u Beču Politehnički zavod. Nakon završenog studija, zaposlio se u Beču u jednoj rafineriji nafte.

Iz veoma bogate dokumentacije o Baraču koju posjeduje njegova obitelj u Zagrebu, ali i Riječka rafinerija, vidljivo je da je žudio za povratkom u Hrvatsku i stoga je, čim mu se pružila prva prava prilika, prihvatio ponudu i došao na mjesto glavnog ravnatelja Riječke rafinerije nafte u gradnji.

Barač je bio glavni direktor Rafinerije u Rijeci čak 38 godina - sve do 1920. godine.

U tom je razdoblju ostavio snažan pečat u ovome gradu. Bio je privrednik, ali se uz svoj redoviti posao zdušno posvećivao cijelom nizu društvenih i kulturnih djelatnosti.

Barač se isticao i kao prirodoslovac. On je godinama slao razne životinje Zoološkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu. Pojedine primjerke životinja slao je i muzejima u Moskvi, Berlinu, Budimpešti i Beču, dakako, tek onda kada bi podmirio muzej u Zagrebu. Ali svima njima zajedno poslao je znatno manje nego zagrebačkom.

Suradivao je i s austrijskim i ruskim ornitološkim društvima. Na taj se način svijet upoznavao s našom prirodoslovnom baštinom, a rastao je i njegov ugled prirodoslovnog amatera.

Barač je bio i poznati pčelar. Izradio je košnicu koja je po njemu dobila ime »baračevka«. Još se i danas može naći u ovim područjima tako konstruirana košnica.

Uz istraživanje prirode, Milutin Barač je veliki dio svojeg slobodnog vremena poklanjao kulturnim i političkim zbivanjima svoje sredine, ističući se kao pokrovitelj raznih društava i ustanova, te kao borac za prava Hrvata. Postoji i danas popis ispisan njegovom rukom svih ustanova koje je novčano podupirao.

D'Annunzijevim dolaskom u Rijeku 1919. godine, za Barača su nastali teški dani. Poznat kao protivnik talijanskih i mađarskih političkih pretenzija na Rijeku i druge naše krajeve, kao čovjek koji se javno zalagao za ugrožene Hrvate, postao je nepoželjan u Rijeci. U tom razdoblju, kada se u Rijeci proganja sve što nije talijansko, sudbina se prelama i nad Baračem te mora napustiti mjesto direktora Rafinerije.

Konačno, 13. siječnja 1922. godine, protjeran je iz Rijeke. Neko je vrijeme živio u Zagrebu, a zatim se preselio u Donju Zelinu, gdje je i umro 1938. godine.

O značenju Milutina Barača za svoje doba govori i podatak da je ušao u knjigu *Znameniti i zaslužni Hrvati 1925. godine*.

O njemu je dr. Hrvoje Tartaglia napisao jednu studiju, Josip Žgaljić publicističku knjigu *I ne samo cmo zlato* 1978. godine, Nedjeljko Fabrio posvetio mu je zapaženu ulogu u svojem romanu *Vježbanje života*, a dr. Darko Gašparović napisao je dramsku jednočinku koja je premijerno izvedena u Narodnom kazalištu »Ivan Zajc« u Rijeci u povodu 110. obljetnice Rafinerije. Naknadno je tiskana i knjiga pod nazivom *Milutin Barač - život za Rafineriju*.

Nažalost, još u Rijeci nije nazvana ulica njegovim imenom iako je u posljednjih 10 godina uprava Rafinerije to nekoliko puta pismeno tražila od općine i poslala sve potrebne podatke o Baraču. Fotografije Milutina Barača na istaknutim su mjestima u Riječkoj rafineriji. Ovo je poduzeće o 50. obljetnici smrti uredilo njegov grob u Donjoj Zelini.

Mislim da je ovaj kratak životopis Milutina Barača bio nužan jer se pod njegovim nadzorom Rafinerija u Rijeci postupno razvijala u modernu rafineriju, a istodobno on je bio istaknuti stanovnik Rijeke.

Nakon Prvoga svjetskog rata Rafinerija je pripala Italiji i promijenila vlasnika. Postala je 1923. godine vlasništvo talijanske države koja je kupila najveći broj dionica.

Rafinerija u Rijeci spadala je u to vrijeme među četiri najveće rafinerije u Italiji. Zanimljivo je spomenuti da se jedino u Rijeci, od svih talijanskih rafinerija, tada proizvodilo motorno ulje.

Bilo je to razdoblje kada su na ovim i širim prostorima građene nove rafinerije: u Trstu 1892., u Sisku 1927. godine, u Osijeku 1929. i u Zagrebu 1935. godine.

Poslije Drugoga svjetskog rata, Riječka je rafinerija sve do 1965. godine imala kapacitet od 600 tisuća tona nafte godišnje. Tada je izgrađena nova rafinerija u Urinju.

Rafinerija u Rijeci najveća je u Hrvatskoj, a bila je najveća i u bivšoj državi. Njezine su perspektive okrenute jedino Europi, kojoj je - kao što smo i vidjeli na početku ovog kratkog njezinog povijesnog podsjetnika - u svojim počecima zaista i pripadala.

O Rafineriji nafte u Rijeci dosad je mnogo pisano, što je i razumljivo jer ona spada među najstarije i najveće europske rafinerije.

Opsežna građa pohranjena je u Povijesnom arhivu Rijeke, dovoljno pristupačna i obrađena. Dio se građe može naći u Hrvatskom državnom arhivu i Povijesnom arhivu u Zagrebu, osobito za razdoblje između dvaju svjetskih ratova jer je tada Rafinerija bila u sastavu Italije te je osnovala u Zagrebu svoju filijalu.

Još nisu dovoljno istraženi arhivi u Budimpešti i u Italiji i to će biti obveza budućih istraživača.

Dio građe nalazi se i u Rafineriji, mikrofilmiran je i na taj način sačuvan po svim zakonskim propisima. Manji dio građe nalazi se i kod pojedinaca, prije svega u Zagrebu kod obitelji Baborsky od koje potječe Milutin Barač. Oni su još 1977. godine ustupili Rafineriji svu građu na presnimavanje.

Na temelju tako opsežne građe, o Rafineriji su objavljene tri monografije od kojih prva 1939. godine i ona se čuva u knjižnici Rafinerije. Ostale dvije su iz 1972. i 1982. godine. Objavljeno je i nekoliko zasebnih i zajedničkih knjiga više autora, brojni su stručnjaci Rafinerije pisali o njezinoj povijesti, tehnologiji prerade nafte, novim proizvodima, gorivima i mazivima.

Svi ti napisi različitog žanra - od znanstvenih do publicističkih - pridonijeli su njezinoj valorizaciji kao jednoj od najznačajnijih gospodarskih tvrtka u zapadnoj Hrvatskoj.

SUMMARY

SOURCES FOR THE HISTORY OF PETROLEUM ECONOMY
IN WESTERN CROATIA

The Author begins by presenting a short survey of the origins of the petroleum economy in Croatia, origins that go back to the middle of the 19th century. The Rijeka Oil Refinery started to process petroleum in 1883. Rijeka was chosen because of its position on the sea-shore, for it was the cheapest way of transporting oil to it. The land routes from Rijeka were the shortest to all regions of the Austrian-Hungarian Monarchy.

The refinery was founded by a French firm with the help of the General Hungarian Credit Bank from Budapest. The construction supervision, and the surveillance over its functioning, was entrusted to an experienced chemistry engineer - Milutin Barač. He can be considered as the founder of the Rijeka Oil Refinery. He was General Manager during 38 years, until 1920. Under his direction the Refinery constantly grew into a modern plant. He was also interested in the natural sciences and he took active part in the social and cultural life of Rijeka. He was, for example, benefactor of numerous societies and institutes. He was a Croatian patriot and opposer of Italian and Hungarian claims on Rijeka, so that he fell into disfavour and had to resign from the position of General Manager after the arrival of D'Annunzio; he was expelled from Rijeka in 1922.

In 1923 the Refinery became property of the Italian state, who bought the majority of shares. After WW II the Refinery has grown into the biggest oil plant in ex-Yugoslavia, and today it is the biggest in Croatia.

The Rijeka Oil Refinery was the subject of many written works, an understandably so because it belongs to the oldest and biggest European oil-plants. The biggest part of archival material on the Refinery is today kept in the Historical Archive in Rijeka, while some documents are in the Croatian State Archive, in the Zagreb Town Archive and in the Refinery Registrar, as well as in the private collection of the Baborsky family in Zagreb. The Archives in Budapest and in Italy have not yet been adequately researched.

RIASSUNTO

FONTI PER LA STORIA DELL'ECONOMIA PETROLIFERA
NELLA CROAZIA OCCIDENTALE

L'autore innanzi tutto presenta una breve rassegna degli inizi dell'economia petrolifera in Croazia, la quale risale alla metà del XIX secolo. La raffineria di Rijeka ha iniziato la propria attività nel 1883. La scelta è caduta su Rijeka essendo il mare la via meno costosa per il trasporto del petrolio e perché da Rijeka alla destinazione dei derivati di petrolio, ai paesi della Monarchia austro-ungarica, il tragitto era più breve.

Il fondatore della raffineria di Rijeka è stata una ditta francese con l'ausilio della Banca Generale di Credito Ungherese di Budimpešta. La sorveglianza del cantiere come pure del lavoro della raffineria è stata affidata ad un esperto ingegnere in chimica, Milutin Barač, il quale può essere considerato fondatore della raffineria di Rijeka. Ne è stato il direttore generale per 38 anni - fino al 1920. Sotto la sua guida la raffineria ha avuto un graduale sviluppo verso uno stabilimento moderno. Egli si occupava inoltre di scienze naturali, e prendeva parte attiva alla

vita culturale e sociale di Rijeka. Ad esempio, egli è stato il protettore di numerose istituzioni e società. Come patriota croato e avversario delle pretese italiane e ungheresi nei confronti della città di Rijeka, con l'arrivo di D'Annunzio è caduto in disgrazia ed è stato costretto ad abbandonare il posto. Nel 1922 venne cacciato da Rijeka.

Nel 1923 la raffineria divenne proprietà dello Stato italiano, il quale aveva acquistato la maggior parte delle azioni. Dopo la seconda guerra mondiale lo stabilimento si è trasformato in una raffineria più grande della ex Jugoslavia. Oggi è la più grande in Croazia.

Sulla raffineria di Rijeka è stato scritto molto finora. Cosa comprensibile, perché essa rientra nelle più vecchie e più grandi raffinerie d'Europa. Gran parte della documentazione riguardante la raffineria si trova nell'Archivio storico di Rijeka. Qualcosa si può trovare nell'Archivio di Stato della Croazia, nell'Archivio della città di Zagreb, nell'archivio della raffineria stessa e nella collezione privata della famiglia Baborsky di Zagreb. Gli archivi di Budimpešta e quelli italiani non sono stati ancora sufficientemente esplorati.